

פושטת הגמרא ממשנתנו: **תא שמע**: שנינו בסיפא "רבי יהודה אומר: זמן תפלת המנחה הוא **עד פלג המנחה**", [וכעת נוקטת הגמרא כי "פלג המנחה" הוא החצי השני של זמן המנחה, ולכן הוכיחה]:

אי אמרת בשלמא, עד ולא עד בכלל, ו"פלג המנחה" השני כבר אינו מזמן התפלה, היינו **דאיכא בין רבי יהודה לרבנן**. כי לרבנן, אף פלג המנחה השני הוא זמן תפלה, עד הערב. ולרבי יהודה, אין הוא בכלל.

אלא אי אמרת שמשמעות "עד פלג המנחה" הוא "ועד בכלל", נמצא כי גם לרבי יהודה מתפללין במשך כל זמן פלג המנחה עד הערב, (55) ואם כן נמצא כי **רבי יהודה — היינו רבנן**. ובמה נחלקו? אלא בהכרח, שכל מקום שאמר רבי יהודה "עד" — אין "עד" בכלל.

דוחה הגמרא: **אלא מאי אמרת: עד, ולא עד**

כז-א

בכלל!?

אם כן, **אימא סיפא** במשנתנו: "ישל מוספין כל היום. רבי יהודה אומר: **עד שבע שעות**". ואילו "עד ולא עד בכלל", הרי נמצא שזמן המוספין לרבי יהודה הוא עד תחלת השעה השביעית בלבד,

וזה לא יתכן, כי הרי **תניא**: היו לפניו שתי תפלות שעליו להתפלל, אחת של מוסף ואחת של מנחה — מתפלל קודם (1) תפלה של מנחה, ואחר כך של מוסף, (2) מפני שזו, מנחה, תדירה, שחיובה בכל יום, וזו, תפילת מוסף אינה תדירה, שאינה נוהגת אלא בשבתות ומועדים וראשי חודשים. ותדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם. (3)

רבי יהודה אומר: מתפלל קודם תפלה של מוסף, ואחר כך של מנחה, מפני שזו של מוסף היא מצוה עוברת, לפי שאין זמנה אלא עד שבע שעות, וזו של מנחה אינה

שיתפלל מנחה. והגרעק"א יישב שהירושלמי עוסק באופן שלא יוכל להשלים, כגון שמת לו מת בשבת ובלילה יהא אונן, או שאיחר את תפלת המנחה במזיד, ואילו יתחייב להתפלל מוסף לא יוכל להשלים, וראה עוד להלן כח א].

2. במגילה [כ ב] אמרו "תפלת המוספין — כמוספין שוויה רבנן" והעיר הטורי אבן כי מסוגיין מוכח שנחשבין כמוספין רק לענין זמן תפלה, אך ודאי אינם כקרבן מוסף לגמרי, שהרי קרבן מוסף קודם לתמיד של בין הערביים גם כשהגיע זמן התמיד.

3. אע"פ שחיוב מוסף, שאינו תדיר, חל לפני חיוב מנחה התדירה, שחיובה חל רק בשש שעות ומחצה, מכל מקום כעת ששתיהם לפנינו, התדיר

55. בשער הציון [רלג י] דקדק מכאן ש"עד הערב" הוא עד השקיעה ולא עד צאת הכוכבים, שהרי זמנו של רבי יהודה ודאי הוא רק ביום, והשווהו ל"עד הערב" של רבנן.

1. בשו"ע [רפו ד] כתב שדין זה נוהג משעה שש ומחצה, והעיר המג"א [שם ג] שהרי לכתחילה אין להתפלל מנחה גדולה. וביאר, שכיון שהגיע זמן מנחה, אם מתפלל שתיהן בזו אחר זו, צריך להקדימה למוסף, משום תדיר, אך אם הולך לביתו ודרכו לחזור להתפלל בביהכ"ס, מתפלל מוסף, וכשיחזור יתפלל מנחה [ראה רא"ש וראש יוסף כח א].

והוסיף, כי כשאין שהות ביום להתפלל אלא אחת מהן, יתפלל רק מוסף, כי מנחה יש לה תשלומין. והשיגו הצ"ח שבירושלמי מפורש

עוברת תיכף, שהרי יש לה שהות עד פלג המנחה.⁽⁴⁾

אי אמרת בשלמא, "עד שבע שעות" ועד בכלל, ונמצא זמן המוסף עד סוף השעה השביעית – היינו דמשכחת להו לפי רבי יהודה שתי תפלות בהרי הדרי, שמאמצע השעה השביעית [דהיינו שש שעות ומחצה] ועד סופה, הוא זמן הראוי למוסף ולמנחה גם יחד. ולפי רבי יהודה עליו להקדים בה מוסף למנחה.

אלא אי אמרת "עד ולא עד בכלל", וזמן המוסף לרבי יהודה הוא רק עד תחילת השעה השביעית – היכי משכחת לה כלל זמן הראוי לשתי תפלות אלו בהרי הדרי?

והרי כיון דאתיא לה זמן של המנחה, שהוא משש שעות ומחצה, אזלא לה כבר זמנה של תפילת המוספין שכלה בתחילת השעה השביעית!?

ובהכרח ש"עד ועד בכלל" וכוונת רבי יהודה שזמן תפלת מוסף הוא עד סוף שעה שביעית, [ולכן שייך שתהא בזמן אחד עם המנחה], ואם כן גם לגבי תפלת שחרית, כוונתו "עד בכלל" והיינו עד סוף ארבע שעות.

שבה הגמרא ומקשה: אלא מאי אמרת, עד ועד בכלל? אם כן קשיא רישא דמשנתנו, ששנינו בה "תפלת המנחה עד פלג המנחה".

ואם "עד" בכלל, נמצא שגם לרבי יהודה מתפללים מנחה עד הערב, ואם כן חוזרת הקושיא – מאי איכא בין רבי יהודה לרבנן?

מתרצת הגמרא: לעולם "עד ועד בכלל". וזמן שחרית הוא עד סוף שעה רביעית. וכן זמן המוסף הוא עד סוף שעה שביעית. ולכן אמר רבי יהודה שבמחצית השניה של השעה השביעית, הוא הזמן של שתי התפילות, ואין להקשות מדבריו שזמן המנחה הוא "עד פלג המנחה", כי:

מי סברת דהאי "עד פלג המנחה" כוונתו לפלג אחרונה [המחצית השניה] של זמן מנחה קטנה קאמר?

אין זו כוונתו. אלא, עד פלג ראשונה קאמר, ופרק הזמן של שעה ורביע השעה הראשונה של זמן "מנחה קטנה" הוא הקרוי "פלג המנחה". ועד שעה זאת, ועד בכלל, הוא זמן תפילת מנחה לדעת רבי יהודה. ואילו חכמים חולקים, וסוברים שמצותה ממשיכה עד הערב.

ומה שאמר רבי יהודה בכרייתא, שסוף זמן תפילת המנחה "פלג מנחה אחרונה אמרו" – אין כוונתו לכלול בזה גם את פרק הזמן השני, עד הלילה. אלא, והכי קאמר: אימת נפיק [מסתיים] פלג ראשונה, שהוא סוף הזמן של תפילת מנחה, ועייל פלג אחרונה?

הערה [7].

קודם, כמבואר בדברי בית הלל, להלן [נא ב].

וראה בשו"ת רע"א [ט] שמכאן מוכח שעשה שקודם בכל אין לו דין קדימה, שהרי נשים חייבות במנחה ולא במוסף, ולא אמרו שמנחה קודמת משום ששונה בכל [וראה כו

4. לטעם זה יש לדון באופן שעומד בשעה שש ומחצה, ויש לו שהות להתפלל שתיהן, אם יקדים המוסף שמא תדחה השעה, או שכעת

מכי נפקי י"א שעות הפר רביעי, שזו היא השעה שנקבעה לסוף זמן מנחה.

ונמצא ש"עד פלג המנחה" במשנתנו הוא הפלג הראשון, "ועד בכלל", והכוונה שמתפללים כל המחצית הראשונה של זמן מנחה קטנה. ואילו בברייתא ביארמתי הוא סוף זמן מנחה, ועל כך אמר שהוא בסוף פלג הראשון ובתחילת האחרון.

אמר רב נחמן: אף אנן נמי תנינא ש"עד ארבע שעות" הכוונה "ועד בכלל":

שהרי שנינו [עדרות ו א]: רבי יהודה בן בבא העיד חמשה דברים.

א. שממאנין את הקטנה, קטנה שהשיאיה

אחיה אמה לאחר מיתת אביה, מדאורייתא אין לה קידושין⁽⁵⁾. ורק רבנן תקנו שיהיו קידושי האם קידושין. אך יוצאת מרשות הבעל על ידי מיאון, באומרה "אי אפשי בו". והעיד רבי יהודה בן בבא, שיש אופן שבו מצוה על ב"ד ללמדה שתמאן⁽⁶⁾.

ב. והעיד שמשאיין את האשה על פי עד אחד שמעיד שמת בעלה, ואף שזהו דבר שבערוה וטעון שני עדים, הקלו חכמים בעדות אשה משום עיגונא⁽⁷⁾.

ג. והעיד על תרנגול שנסקל בירושלים, על שהרג את הנפש [שניקר קדקדו של תינוק במקום שהמוח רופס וניקב את מוחו, ומת], שמשפטו כמשפט שור שהמית את האדם⁽⁸⁾.

אינה נחשבת "מצוה עוברת".

והפמ"ג [רפו א"א ג] כתב שיתפלל תחילה מוסף — ואפילו לרבנן, שמנחה קודמת משום "תדיר" — כדי שלא יחשב פושע.

5. כי אינה יכולה להתקדש מדעת עצמה, שהרי קטנה אין לה דעת. והאם אינה יכולה לקדשה, כי לא זכתה התורה לקדש את הבת, אלא לאב בלבד, שנאמר "את תבי נתתו לאיש", ורק רבנן תקנו שיהיו קידושי האם קידושין, כדי שישארה ולא תצא לזנות. ויוצאת מרשות הבעל על ידי מיאון, באומרה "אי אפשי בו". ובזה היא מותרת לכל אדם, ואינה צריכה גט.

6. כגון שהיו שני אחים נשואים לשתי אחיות יתומות. אחת גדולה שקידושיה קדושין דאורייתא, ואחת קטנה שקדשתה אמה, וכאמור, אין קידושיה אלא מדרבנן. ומת בעל הגדולה, ונופלת הגדולה ליבום לאחיו שהוא בעל הקטנה. ונמצאת הקטנה שהיא אשתו מדרבנן אסורה עליו משום שהיא אחות זקוקתו. שכשם שאחות אשתו אסורה עליו, כן אסור באחות זקוקתו,

משום שהזיקה היא כעין אישות.

מאידך, כל זמן שאשתו הקטנה ברשותו, אין הוא יכול ליבם את זקוקתו שהיא אשת אחיו הגדולה. משום שמדרבנן ריהי אסורה עליו כערות אחות אשתו, והעריות פטורות מן היבום. נמצא אסור בשתייהן, באשתו הוא אסור משום "אחות זקוקתו", וביבמתו הוא אסור משום "אחות אשתו".

לפיכך, מלמדין את אשתו הקטנה למאן בו. והמיאון עוקר את הקידושין למפרע. ונמצא שאף מדרבנן מעולם לא היתה אשתו, ועל ידי כן יוכל ליבם את אשת אחיו, כי מתברר שמעולם לא היתה אחות אשתו.

7. וסמכו על כך שהיא לא תנשא עד שתבדוק היטב ותברר שאכן מת בעלה. שהרי תחשוש שמא יחזור בעלה, ויחמירו בה להוציאה מזה ומזה [יבמות פח א].

8. בשור שנגח אדם נאמר "השור יסקל". ולמדו בגזירה שוה "שור שור" משבת, כשם ששור האמור לגבי שביתת בהמתו בשבת כולל כל מין

ד. והעיד על יין בן ארבעים יום – שנתנסך על גבי מזבח. ונחשב יין המשכר הראוי לניסוך.⁽⁹⁾

ה. והעיד על תמיד של שחר, שקרב בארבע שעות, ולא אחר כך.⁽¹⁰⁾

ומדייקת הגמרא שמשמעות הלשון "בארבע שעות", כוללת גם את השעה הרביעית עצמה. ואם כן שמע מינה שכוונת רבי יהודה באמרו "עד ארבע שעות", היינו "עד ועד בכלל".

ומסקינן: שמע מינה:

אמר רב כהנא: הלכה כרבי יהודה, שזמן תפלת השחר הוא עד ארבע שעות ולא יותר, הואיל ותנן בבחירתא [במסכת עדויות, שנחשבת "מובחרת", משום שהלכה כעדויות המובאות בה] שהעיד רבי יהודה בן בבא כוותיה.

שנינו לעיל: העיד רבי יהודה בן בבא, על

תמיד של שחר שקרב בארבע שעות כרבי יהודה במשנתנו, ושלא כדעת חכמים שזמנו עד חצות.

דנה הגמרא: מאן תנא לברייתא דלהלן השנוייה במכילתא בפרשת המן?

על הכתוב [שמות טז כא] "והם השמש ונמם" – דרשו: המסת המן היתה בארבע שעות של היום.

ולמה אתה אומר בארבע שעות? או אינו אלא בשש שעות?!

כשהוא אומר אצל אברהם [בראשית יח א] "כחום היום", ולא אמר "כחום השמש" – הרי שש שעות אמור, כי לכך שינה הכתוב לשונו, משום שבשעה ששית "חום היום" שוה בכל מקום, בין בחמה ובין בצל, ואינו נקרא "חום השמש".

הא במה אני מקיים את הכתוב לגבי המן "והם השמש ונמם"? בהכרח שהוא מתייחס

בהמה חיה ועוף שברשותו, כן "שור" האמור לגבי חיוב סקילה, כולל גם חיה ועוף.

9. ניסוך המזבח טעון יין המשכר, שנאמר בו "נסך שכר". ולאחר ארבעים יום יצא מכלל יין מגיתו שאינו "שכר", ובא לכלל יין גמור, ונקרא "שכר".

וראה בדורש לציון [ו] שתמה ממדרש [במדב"ר יט כו] שהיין לנסכים במדבר נעשה מגנות ופרדסים שהעלה בארה של מרים, והרי במתן תורה כבר העלו נסכים, אף שלא עברו עדיין ארבעים יום מעת נביעת בארה של מרים.

10. רש"י [משלי לא א] ותוס' [מנחות סד ב] ורבינו יונה נקטו שמקור עדותו הוא ממדרש

[ויקרא רבה, שמיני], ששלמה המלך היה ישן עד ג' שעות כדרך בני מלכים. וביום חנוכת בית המקדש הכניסה לו בת פרעה כמה מיני זמר וניעור כל הלילה, וישן למחרת עד ד' שעות, ומפתחות בית המקדש היו תחת מראשותיו, ולא הקריבו את התמיד של שחר עד שניעור.

והראב"ד בפירושו לעדויות, תמה, איך מוכח מזה שאחר ד' שעות לא קרב, [ואין לומר שהעיד שלכל הפחות עד ד' שעות אפשר להקריבו – כי רש"י כאן הוסיף בעדותו של רבי יהודה בן בבא "ד' שעות – ותו לא"]. ולכן נקט שלא העיד על מעשה שהיה, אלא שכך פסקו הלכה.

והרמב"ם [בפיה"מ בעדויות] נקט שהעיד שבאותו מעשה אמרו שאפשר להמתין רק עד סוף שעה רביעית [ראה לחם משנה תמידין

לחום השמש בארבע שעות, שהוא זמן מוקדם יותר, ואז אין חום אלא במקום שכנגד השמש, אבל במקום הצל הוא עדיין צונן.⁽¹¹⁾

ודנה הגמרא, מכילתא זו — מני מי אמרה? הרי אינה לא כדעת רבי יהודה ולא כדעת רבנן!

שהרי נאמר במן "וילקטו אותו בבקר בבקר, וחס השמש ונמס הנותר". ומשמע, שהזמן שהוא נמס היה לאחר שיצא הבוקר, וכבר כלה זמן הלקיטה.

אי לרבי יהודה — הרי עד סוף ארבע שעות נמי צפרא הוא, שהרי הסקנו לעיל ש"עד ועד בכלל". ואם כן עדיין זמן לקיטה הוא, ואיך יתכן שהוא נמס בשעה רביעית.

אי לרבנן — הרי יקשה יותר, כי לדעתם עד חצות נמי צפרא הוא, ובארבע שעות עדיין הוא "בקר", ועדיין זמן לקיטה הוא, ואיך אמרת שנמס בשעה זו.

מתרצת הגמרא: אי בעית אימא, מכילתא זו רבי יהודה היא. ואי בעית אימא, רבנן היא.

אי בעית אימא: רבנן היא, ולעולם עד חצות נחשב "בקר". ורק לגבי המן אמר קרא "וילקטו אותו בבקר בבקר". ומשמע — חלקהו את הבקר לשני בקרים, וזמן הלקיטה היה בחציו הראשון של הבוקר, שהוא בשלש השעות הראשונות. ואילו "וחם השמש ונמס" נאמר על תחלת השעה הרביעית.

ואי בעית אימא: רבי יהודה היא, ודקדק מ"בבקר בבקר", כי אף שסוף הבקר הוא בסוף ארבע שעות, האי "בקר" יתירה, מלמד לחקרים לו [את סוף זמן הלקיטה] שעה אחת, והיינו שנמס המן בסוף שלש שעות, שהיא תחלת השעה הרביעית.⁽¹²⁾

מבררת הגמרא: משמע דלכולא עלמא, מיהא "וחם השמש ונמס" משמעותו בארבע שעות — מאי [מהיכן] משמע מהפסוק שכך הוא?

אמר רב אחא בר יעקב: אמר קרא "וחם השמש ונמס", איזו היא שעה שהמקום שכנגד השמש חם, והמקום הצל צונן? — הוי אומר, בארבע שעות!⁽¹³⁾

שנינו במשנה: תפלת המנחה עד הערב. רבי

ומוספין א ב.]

12. ראה בירושלמי [כאן] ובמדרש [ב"ר מח ת] שנקטו כי נמס רק בסוף ארבע שעות. ובילקוט שכל טוב נקט שתי שעות הראשונות, נחשבות "בקר ראשון" ובהן לקטו הזריזין, והעצלים מלקטים בד' שעות, וכן משמע בילקוט לקח טוב.

13. במכילתא משמע שהלימוד ממשמעות הכתוב עצמו. אך הריטב"א נקט שאת הפסוק

11. כך פירש רש"י [ד"ה כשהוא], וכדברי רב אחא בר יעקב בסמוך.

אך בהגהות הגרא"מ הורביץ העיר שמצינו [שמואל א יא ט] ש"חס השמש וחס היום הם דבר אחד, ולכן נקט שכאן כוונת הגמרא לדייק מלשון "ונמס" שיש חילוק בין "חום" שהוא שם חפץ, ל"חס" שהוא שם פועל, ומשמעותו שהשמש חממה את המן במקומה ונמס.

יהודה אומר: עד פלג המנחה.

להלכה? (14)

אמר ליה רב חסדא לרב יצחק: התם, לגבי זמן תפלת השחר, כבר אמר רב כהנא: הלכה כרבי יהודה, שזמנה הוא עד ארבע שעות ולא יותר, הואיל ותנן בבבירתא כוותיה:

אישתיק רבי יצחק, ולא אמר ליה לרב חסדא ולא מירי.

אמר רב חסדא: נחזי אנן, שהרי מצינו דרב קיבל עליו שבת מבעוד יום (15), ומצלי תפלת ערבית של שבת, בערב שבת מבעוד יום (16)

אבל הכא, בתפלת המנחה — מאי נפסק

עצמו היה ניתן לפרש על שעה ששית, ורק אחר שלמדו לעיל משינוי הלשון שיש חילוק בין "חום השמש" ל"חום היום", דרשוהו על שעה רביעית.

אמר שפלג המנחה הוא זמן ערבית, אך לתפלה של שבת צריך שיהא כבר שבת, ולכך דרושה קבלתו. ולכאורה יקשה לדעת הרמב"ם [ראה שבת ה א, שביתת עשור א ו] שאין תוספת שבת, איך יתפלל של שבת.

14. השאגת אריה [יז] תמה, מה השייכות בין המחלוקת בזמן שחרית למחלוקת בזמן מנחה? ומהיכי תיתי שכיון שהלכה כרבי יהודה בזה, נפסקו כמותו גם בזו? [וראה צל"ח].

ויתכן שעל כך כתב [תפלה ג ז] שבע"ש כיון ש"ערבית רשות אין מדקדקין בה", והיינו שאי אפשר לקבוע זמן בדבר של רשות, אלא אם הזמן הוא בעצם שם התפלה, כמו פלג המנחה לערבית, אך תפלת שבת אינה שם אחר בתפלה, ותפלת רשות אינה תלויה בזמן השבת, [וראה הערות 20, 24, 36, 49].

וביאר שלכולי עלמא זמן "בין הערבים" הוא עד פלג המנחה. ונחלקו במשמעות הכתוב "תעשה" האמור בתמידים. לרבנן, הוא נסוב רק על שחיטה, אבל זריקה ושאר עבודות התמיד אינן בכלל, ונעשות עד הערב. ותפלת המנחה נתקנה כנגד זריקה, שהיא עיקר עבודת התמיד, ולכן זמנה עד הערב. אבל לרבי יהודה, אף הזריקה היא בכלל "תעשה", וזמנה רק עד פלג המנחה, ולכן זמן תפלת המנחה רק עד פלג המנחה.

16. לדעת רבינו תם [תוס' ב א] רב לא הפסיד סמיכות גאולה לתפלה, כי נקט שלדעת רבי יהודה גם זמן ק"ש של ערבית הוא מפלג המנחה, [וכ"כ הלחם משנה בדעת הרמב"ם תפלה ב יח]. ורבינו יונה כתב שרב לא חשש להפסד סמיכת גאולה לתפלה, משום שרצה לקיים מצות קבלת שבת. ובשאגת אריה [ג] דחה, שקודם זמן קריאת שמע אין חיוב לסמוך גאולה לתפלה, [וראה לעיל הערה]. וכן יש לדחות ע"פ דעת השלטי גבורים שבשבת אין חיוב סמיכת גאולה לתפלה.

וכיון שההלכה בתמיד של שחר כרבי יהודה, בהכרח ש"תעשה בבקר" האמור בו, נסוב גם על זריקה, ומלמד שאינה אלא ב"בקר", שהוא עד ג' שעות.

ומדברי רבינו יונה משמע שעיקר קבלת שבת היא בתפלה [והראשונים נחלקו בזה, ראה תוס' ד"ה דרב, וריטב"א כאן ובר"ה ט א, ובשו"ע רסא ד פסק שמקבל בפה, אך במ"ב רצג ט נקט שעדיף להקדים בתפלה, כדי להוסיף מקדש על החול]. וראה בדגול מרבכה [סוף רסא] ושו"ע

וספק הגמרא, האם כשם ש"תעשה" האמור בתמיד של שחר כולל זריקה, כמו כן "תעשה" האמור בתמיד של בין הערבים כולל אף זריקה, ואינה אלא עד פלג המנחה. או שבבין הערבים הלכה כחכמים, ודוקא השחיטה היא עד פלג המנחה, ולא הזריקה.

15. כך ביארו רש"י ותוס', והיינו שרבי יהודה

— שמע מינה הלכה כרבי יהודה, כי רק לדעתו, מפלג המנחה כלה זמן תפלת מנחה, ומתחיל זמן תפלת ערבית, אף שעדיין הוא יום⁽¹⁷⁾.

אבל לרבנן, מאחר וזמן המנחה הוא עד הערב, תחלת זמן ערבית הוא בלילה, ולא קודם, כי כל שעה שהיא עדיין זמן המנחה, אין מתחיל זמן ערבית.

דוחה הגמרא: אם מהעובדה שרב התפלל ערבית של שבת הינך מוכיח שהלכה כרבי יהודה, הרי אדרבה, יש להוכיח איפכא,

מהחולקים על רב.

שהרי מדרב הונא ורבנן לא הווי מצילו תפילת ערבית בכל יום עד אורתא [הערב]

— שמע מינה שאין הלכה כרבי יהודה,⁽¹⁸⁾ אלא כחכמים, הסוברים שזמן המנחה הוא עד הערב. ולכך לא התפללו ערבית קודם גמר זמן המנחה שהוא בלילה.⁽¹⁹⁾

ומסיקה הגמרא: השתא דלא איתמר הלכתא, לא כמר כחכמים, ולא כמר כרבי יהודה, שהרי אף האמוראים נחלקו בזה ולא הוכרע הדבר — דעבד כמר עבד, ודעבד

הערב, משום שסבר שאין מוסיפין מחול על הקודש בשבת, [אלא ביום הכיפורים, וכדעת הרמב"ם].

ותירץ הרש"ש, דבלאו הכי לא יתכן לפרש שנחלקו רב ורב הונא אם הלכה כרבי יהודה, כי אם כן, איך דחה הראיה מרב משום שרב הונא לא עשה כן, והרי יש לפסוק כרב, ולא כרב הונא שהיה תלמידו. ובהכרח שזו גופא ההוכחה, כי ודאי רב הונא לא נחלק על רב שהיה רבו, ובהכרח שרב צלי מבעוד יום, משום איזו סיבה כגון בשעת הדחק, ואם כן אין להוכיח מתפלת רב שהלכה כרבי יהודה..

19. כתב הרא"ש בשם הגאון, שאם מתפלל מעריב מפלג המנחה, שוב אינו יכול להתפלל אז מנחה. כי אם הלכה כרבי יהודה, אין הלכה כרבנן, ותרתי דסתרי ניהו. ואי אפשר לעשות פעם כרבנן ופעם כרבי יהודה. וכן כתבו תוס' [ב א ד"ה מאימתי].

אך בדבריהם לא התבאר אם דוקא באותו יום אינו יכול להקל כשניהם, או אף בשני ימים אינו יכול לנהוג פעם כרבנן ופעם כרבי יהודה. והמאירי דן בזה, וצידד שבשני ימים יכול להתפלל יום אחד כרבנן ויום אחד כרבי יהודה.

הגר"ז [רסא קו"א] ששני ענינים בקבלת שבת, א. קבלת התוספת, והיא בפה. ב. קבלה על עצמו של יום, והיא בתפלה דוקא, שבה הוא מביא את היום הבא, [ואפילו להרמב"ם שאינו יכול לקבל תוספת — בתפלה, יכול לקבל קדושת היום], ובערוך השלחן [שם טז] דחאם.

17. כך פירש רש"י [ד"ה שמע], ובשנות אליהו כתב שלביאורו נמצא שפירושו "תפלת ערבית אין לה קבע" הוא — שאין לה זמן בפני עצמה, אלא זמנה הוא כל עוד שאין יכולים להתפלל תפלה אחרת.

ובפני יהושע כתב שלולי דברי רש"י היה מפרש, שאין ההוכחה מעצם מה שרב התפלל ערבית מפלג המנחה, כייטכן שעשה כך דוקא בשבת, משום שתפלת ערבית נתקנה כנגד אברים ופדרים שלא נתעכלו מבעוד יום, ובערב שבת לא היו מקטירים אותם אלא ביום, ולא בלילה. אלא עיקר הראיה היא ממה שהתפלל תפלת שבת, ולרבנן, הרי עדיין זמן תפלת חול הוא, והיה לו להתפלל תפלת ערבית של חול.

18. השאגת אריה תמה, איך מוכח שאין הלכה כרבי יהודה, והרי יתכן שרב הונא לא התפלל עד

כמר עבד! (20) שהרשות נתונה לכל אחד

לאחוז בידו באחת מן השיטות. (21)

ודימה דין זה לשני בני אדם שהלכו בשני שבילין, אחד טמא ואחד טהור, ובאו לישאל בזה אחר זה, ששניהם טהורים.

והביא שיש שאמרו שאין בזה משום תרתי דסתרי, משום ששעה ורביע אלו משמשים בדיעבד ליום ולילה כאחד לענין תפלה. וכן נקט רבינו יונה, שבדיעבד יצא ידי ערבית מפלג המנחה, אף אם נוהג להתפלל מנחה בשעה זו, ובהערה הבאה נבאר מחלוקתם.

והב"י והרמ"א [רלג א] הכריעו להקל בשעת הדחק או בדיעבד, ובמג"א ביאר דהיינו בשני ימים, אך באותו יום אין לעשות תרתי דסתרי. [והוסיף – רסז א – שבערב שבת יכול להתפלל מבעוד יום, כי יכון שקבל עליו שבת, נחשב לילה גם לתפלה. ולפיכך תמה, איך הוכיחו מרב שהלכה כרבי יהודה, והרי רב התפלל בערב שבת].

וראה מ"ב ובה"ל [רסז ד"ה ובפלג] שכל זה הוא ביחיד, אבל בציבור, הקילו להתפלל ערבית בסמוך למנחה קודם הלילה, משום טירחא דציבורא, ובפרט בליל שבת נהגו להקל בזה. אך רק בבין השמשות ובשעת הדחק, אבל לא כשעדיין ודאי יום [וגם צריך לחזור ולקרא ק"ש].

20. הרמב"ם [תפלה ג ז] כתב: שיכול להתפלל תפלת ערבית של ליל שבת בערב שבת, קודם שתשקע החמה, וכן מתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת. לפי שתפלת ערבית רשות, ואין מדקדיקין בזמנה. והכסף משנה העיר למה נקט דין זה לגבי ערבית של שבת, והרי גם בחול יכול להקדים.

והלחם משנה, תמה שהרי בסוגיין מבואר טעם אחר, ורק רבי יהודה סובר כי מאחר שכלה זמן המנחה מפלג המנחה, מתחיל זמן מעריב, וראה הערה 15.

וביאר, שהוקשה לרמב"ם, למה לא נקבע זמן ערבית בלילה, ולמה זמנה תלוי בסיום זמן המנחה. ולכן הוסיף, שכיון שהיא רשות, לא נקבע לה זמן בפני עצמה. והיינו כמבואר לעיל [כז הערה 41], שאילו היא חובה, הרי נתקן זמן לחיובה, אך כיון שהיא רשות, אין לה זמן נגד קרבן, כי אברים ופדרים מוקטריין כבר מהיום, ואין זמן המנחה סותר לזמנה, רק שתקנו תפלה ללילה, משום "ערב וקרב וצהרים", ורק בשבת הקלו להקדים לצורך קבלת שבת, וראה פרי יצחק [ח"א ט].

ובאבי עזרי ביאר, שכיון שלא הוכרעה ההלכה בדין פלג המנחה – קי"ל כחכמים, כי יחיד ורבים הלכה כרבים, ולכן שפסק הרמב"ם [תמידין ומוספין א ב], שתמיד של בין הערבים קרב עד סוף היום, והיינו כרבנן [ראה כז הערה 39], ורק לענין ערבית שהיא רשות מותר לנהוג כרבי יהודה. אלא שאם נהג בערבית כרבי יהודה, שוב אינו יכול להתפלל מנחה כחכמים, אף שהלכה כמותם, משום שהם תרתי דסתרי.

21. בשאגת אריה [ג] נקט דהיינו משום ספק דרבנן לקולא. [ובקונטרס אחרון כתב דהיינו רק כשאינו חייב לסמוך גאולה לתפלה, כגון בערב שבת, אך שלא לצורך מצוה אין להתפלל עד צאת הכוכבים].

אך החזו"א [שביעית כג ב] והקהלות יעקב [א] נקטו שאין הקולא משום ספק, אלא כך קבעו שיכול כל אחד להכריע לעצמו כמי ינהג, וכמו שמצינו [יבמות יד א] שקודם שיצאה בת קול כבית הלל, נהג כל אחד כמנהג מקומו. וכן הוא לביאור האבי עזרי הנ"ל, שהלכה כחכמים שהם רבים, אך בערבית רשות יכול לנהוג כרבי יהודה.

ובכך תלויה מחלוקת הראשונים דלעיל, כי אם הקולא משום ספק דרבנן, יכול להקל לשני

רב איקלע לבי גניבא, וצלי ערבית של שבת בערב שבת מבעוד יום.

עמדו, והמתין עד שיסיים רבי ירמיה את תפלתו.

והוי מצלי רבי ירמיה בר אבא תפלת מנחה של חול⁽²²⁾, לאחוריה דרב.

ולמדה מכך הגמרא: שמע מינה תלת:

שמע מינה: מתפלל אדם תפלת ערבית של שבת בערב שבת מפלג המנחה⁽²⁴⁾.

וסיים רב תפלתו של שבת, ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה. כלומר, לא עבר על פני רבי ירמיה להפסיק בינו לבין הכותל, בשביל לישוב במקומו⁽²³⁾. אלא עמד על

ושמע מינה: מתפלל תלמיד אחורי רבו.

ושמע מינה: אסור⁽²⁵⁾ לעבור⁽²⁶⁾ כנגד

הצדדים [רק שבאותו יום נחלקו אם ממה נפשך לא יצא באחת התפלות]. אך אם הוא קובע לעצמו כמי ינהג, ודאי אינו יכול לנהוג בתרתי דסתרי אפילו בשני ימים.

[ע"פ אליה רבה בהערה 26].
ובמקור חיים [צ כד] ביאר שטעמו של רש"י, כי ג' פסיעות הם מחיוב התפלה, ואין בהם איסור העברה [וכטעם של כבוד השכינה], אך הוסיף, שאסור לעמוד אחר המתפלל באופן שלא יוכל לפסוע ג' פסיעות.

22. הבה"ג גרס "וצלי רבי ירמיה אחוריה תפלה של יום חול, ולא פסקיה רב, שמע מינה שלא עד פלג המנחה הוא דמצלינן תפלת מנחה מכאן ואילך תפלת ערבית קאמר רב וכו' ורב הכי סבר, אי בעי לצלויה של שבת בע"ש מצלי, כלומר מוסיפין מחול על הקדש".

24. הלחם משנה [תפלה ג ז] הקשה לדעת הרמב"ם שאפשר להקדים ערבית רק משום שהיא רשות, למה לא אמרו "שמע מינה ארבע" שהרי מוכח מתפלתו שסבר כי "תפלת ערבית רשות". ובפרי יצחק [שם] יישוב כמבואר בסמוך, שרב קבל עליו שבת בתפלה ובדל ממלאכה, ונמצא שהתפלל בשבת, והטעם של "רשות" נצרך רק להלכה שאין תוספת שבת.

והיינו שרב אינו פוסק כרבי יהודה, שהרי לא הפסיק את תפלת רב ירמיה, ובהכרח מה שהתפלל ערבית אחר פלג המנחה, הוא רק משום שרצה להוסיף על הקדש, והעלה מכך המג"א [רסז א] שהנהוג כל השבוע כרבנן, יכול בשבת להקדים ולהתפלל מעריב כרבי יהודה מפלג המנחה.

25. לכאורה תמוה, שהרי לעיל [ה ב] אמרו שלא יחצוץ דבר בינו לקיר, וכתב הט"ז [צ ה] שאינו איסור, אלא רק מצוה מן המובחר. ובישועות יעקב הקשה שהרי בשו"ע [שם כא] נפסק שאדם אינו חוצץ, וא"כ למה בהעברה יחצוץ.

23. כך פירש רש"י, ודייק המג"א [קב ז] שהאיסור רק לשוב למקומו, אך מותר לפסוע ג' פסיעות בתוך ד' אמות של המתפלל, שלא כפסק השו"ע. ודחה, שהיה מרוחק ממנו באופן שיכל לפסוע ג' פסיעות, ובחמד משה ואליהו רבה [צו כו] ביארו דהיינו שהיה משוך קצת לצדו, ותמה מחצית השקל שבאופן זה מותר להתפלל אחורי רבו. ובשם החזו"א מובא, שמותר לעומד לעזוב מקומו לצד, כדי למעט מטרת המתפלל

וכבר כתב באליהו רבה [קב ז] שאין האיסור משום חציצה גרידא, אלא משום שמבטל כוונתו, ולכן אף שאדם עומד אינו חוצץ — כשהוא עובר, הנועתו מבטלת את כוונת המתפלל, וכן נקט המג"א [שם ו].

ובגנת ורדים [א לט] וחיי אדם [כו ג] כתבו, שהאיסור משום שמפסיק בין המתפלל לשכינה,

המתפללין תפלת שמונה עשרה, בתוך ד' אמותיהם.⁽²⁷⁾

דאמר רבי יהושע בן לוי: אסור לעבור כנגד המתפללין!

ומסייע ליה מעשה זה לרבי יהושע בן לוי.

מקשה הגמרא: איני, והא רבי אמי ורבי אסי היו חלפי על פני המתפללין.⁽²⁸⁾

[ואף שאדם אינו חוצץ, אין זה כבוד השכינה, וראה הערה 27 וצ"ע]. ובאפיקי מגינים [קב טו] כתב שלפ"ז עמידה לפני המתפלל אסורה, וראה הערה הבאה.

26. מלשון הגמרא נראה שהאיסור הוא דוקא "לעבור", אך לעמוד לפניו, מותר, כי אין הפרעה אלא כשעובר מצד לצד, וכן נקט בעולת תמיד שמותר לעמוד לפני המתפלל, ואף שלכתחילה אסור לבא לשם אחר שכבר החל להתפלל, אם בא באיסור אינו צריך לעזוב מקומו, ובאליהו רבה [קב ג ח] התיר אפילו לבא לכתחילה ולעמוד לפניו [וראה באשל אברהם בוטאשט שאחר כך יכול גם ללכת משם, אך רק לצד שממנו בא, ולא יעבור מצד לצד ויתעכב לפניו בעמידה מעט].

אך בספר המאורות גרס בסוגיין "אסור לעמוד", וכן פירש הפרישה [קב א] בדברי הטור, ונקט שעמידה חמורה מהעברה, כי היא כשיבה, שהיא קבועה וטורדת יותר את המתפלל [ובבני ציון תמה הרי אדם אינו חוצץ, ויתכן שאיסור חציצה על המתפלל, ואם יודע שלא יופרע ע"י אדם מותר להתפלל, אך האדם העומד אינו יכול לשער הפרעתו].

והפמ"ג [א"א ג] נקט שאיסור עמידה הוא רק מצד העברה, שאיסורה בהפרעה, ולא משום ישיבה, שאיסורה כי נראה כמשתחוה ליושב. ובראש יוסף הוסיף שאם עמד קודם המתפלל מותר, ורק אם בא באיסור צריך לעזוב מקומו.

27. מלשון הגמרא נראה שהאיסור לעבור הוא דוקא לפני המתפלל, ומשמע כטעמים דלעיל שהאיסור מפני שמבטל כוונת המתפלל או משום

שמפסיק בינו לשכינה, וכן פסק המג"א [שם] שבצידי מותר לעבור, ובצדו מלפנים, אסור, והאליהו רבה התיר.

והזוהר [חיי שרה קלב א] אוסר אף בצדדים, כל שהוא תוך ד' אמות, משום שהוא מקום השכינה, ובשו"ת מהר"ם שיק [או"ח מח] נקט שהוא כעין איסור כניסה לעזרה, ובבני ציון [קב ו] כתב שגם בהעברה יש גנאי לשכינה, כמו בישיבה במקומה.

ובערך השלחן קב יב תמה, שלטעמים אלו אסור לעבור אפילו מאחוריו, [וכ"כ בכתר ראש תב לדעת הזהר], ואילו הטור התיר אפילו לישיב מאחוריו, ולכן הוכיח כי גם לדעת הזהר האיסור רק לפניו, אך כבר נמצא במאירי ובאורחות חיים [תפלה נא] שאסרו אפילו מאחוריו.

28. בנשמת אדם [כו א] הוכיח מכאן שהאיסור לעבור אינו שייך לאיסור ישיבה בתוך ד' אמות של המתפלל [להלן לא ב], שהרי הגאונים התירו לשבת כשקורא ק"ש או עוסק בתורה [תוס' שם], ובכל זאת לא תירצה הגמרא שרבי אמי ורבי אסי חלפו כשעסקו בתורה. ובהכרח שההתר רק בישיבה שהוא קבוע ואינו מבטל כוונת המתפלל, אבל לעבור אסור, וזה הטעם שדוקא לפניו אסור, אבל בצידי מותר.

אך בזהר [שם] ובתשובות הגאונים [שע"ת נח] נקטו שישיבה והעברה הן איסור אחד, וטעמו משום שהשכינה שורה שם, ולטעמים צריך לומר שלא התירו אלא בישיבה שאיסורה משום כבוד השכינה, ולזה מועיל שקורא ק"ש, אך העברה שהיא משום הפסק, אין תועלת בכך שעוסק בק"ש.

מתרצת הגמרא: רבי אמי ורבי אפי – חוץ לארבע אמות של המתפללין הוא דחלפי. (29)

יתפלל אחורי רבו (30) כי גם בכך יש יוהרא (31).

מקשה הגמרא: ורבי ירמיה – היכי עביד הכי, להתפלל אחר רב, שהיה רבו?

וכן תניא: רבי אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו כדרך נתינת שלום לכל אדם [שאומר לו "שלום עליך", ולא אומר "שלום עליך רבי"] (32), והמחזיר שלום לרבו כפי שמחזיר לשאר כל אדם, והחולק על ישיבתו של רבו, (33) והאומר

והאמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל

יתפלל אדם לא כנגד [ליד] רבו, משום שמראה בכך כאילו מעמדם שוה, וכן לא

את רבו כשיסיים את תפלתו, ויצטרך להמתין מלפסוע לאחוריו.

עוד כתב שמתרם להתפלל אחורי רבו או כנגדו במרחק ד' אמות, כי נחשב ברשות אחרת. ובהגהות דרך תמים העיר שלביאור התוס' גם זה אסור, כי נראה כמשתחוה. ולכאורה תלוי בנידון הפוסקים לגבי מתפלל לפני רבו ואחוריו לרבו, שהב"י [צ] כתב שהמרחק אינו מועיל, ובדרכי משה נקט שרשות אחרת מתירה הכל.

והפרי חדש כתב כי אף שלפני רבו די בוד' אמות בצמצום, אחורי רבו צריך להוסיף כדי שלש פסיעות, כדי שלא יטריחנו.

32. כך פירשו רש"י ותוס'. ורבינו יונה כתב שאין שואלין כלל בשלום רבו, אלא רק משיבין לו, וכמבואר בירושלמי. וכן ביאר המהרש"א את התירוץ השני בתוס'.

33. בסנהדרין [קי א] אמרו, "החולק על רבו כחולק על השכינה". ופירש"י שם שחולק על "ישיבתו" כמובא כאן. וביאר המהרש"א שם, שחולק על שררתו ועל תורתו.

אבל הרמב"ם [ת"ת ה ב] כתב: איזהו חולק על רבו, זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קיים. ואף על פי שרבו במדינה אחרת

והביא שם הכסף משנה בשם הרמ"ך שתמה, מאין לו זה? וכתב הדברי חמודות שמקורו מסוגיין, שבכך נקרא חולק על

29. לכאורה תמוה, אם האיסור משום הפסק בין המתפלל לכותל, למה חוץ לד' אמות מותר. וראה רשב"ץ שההתרם משום שהניח ד' אמות של תפלה, ופמ"ג [משב"ז צ ה] כתב שההתרם משום שהיא רשות אחרת, ויש לדון אם כוונתם שאיסור החציצה הוא מכותל שברשותו, ואילו ברחוק חוץ לרשותו, לא שייך איסור חציצה, או שטעם האיסור הוא משום כבוד שכינה, שאינו אלא בתוך ד' אמות, כנ"ל.

30. הב"י [צ] הביא שמהר"י אבוהב הוכיח שאדם אינו נחשב חציצה בין המתפלל לכותל, שהרי לא אסרו להתפלל אחר אדם אלא אם הוא רבו, והב"ח דחה, אחר אדם אין איסור, אך ראוי לזוהר, כי מצוה מן המובחר שלא יחצוץ. ואכן, הגר"א [שם ס"ק לב] הביא שההוכחה ממה שרב ירמיה התפלל מאחורי רב, ובישועות יעקב דחה, שבתפלת שבת אין צריך לסמוך לקיר, כי אין בה תחנונים, [אך תלוי בהנ"ל אם התפלל ערבית, או מנחה של חול].

31. כך פירש רש"י, וכן נקט הטור [צ], ולכן כתב שכל שכן שלא יתפלל ואחוריו לרבו.

ותוס' כתבו שנראה כמשתחוה לרבו, וכתב הפרישה [לה] שלטעם זה האיסור רק ביחיד, אך בצבור אין חשש שמקבלו לאלוה.

והמאירי כתב, כדי שלא יראה כמדקדק בתפלת רבו.

ורבינו יונה ביאר, שהטעם כדי שלא יטריח